

مطالعه جامعه شناختی فساد اقتصادی (مطالعه بین کشوری)^(۱)

میثم موسایی^{۱*}، محمدرضا محمدی^۲

۱- استاد گروه آموزشی برنامه‌ریزی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

۲- دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

چکیده

فساد پدیده‌ای فراگیر است که در تمامی کشورهای جهان یافت می‌شود. اما مسئله‌ای که وجود دارد و حائز اهمیت است تفاوت میزان و رتبه فساد در بین کشورهای جهان است. اینکه چه عواملی این تفاوت‌ها را سبب شده و طیف گسترده‌ای از فساد اندک تا بسیار زیاد را در کشورهای منتخب به نمایش گذاشته سوال این پژوهش شد. برای پاسخ به سوال پژوهش، نیاز به داده‌های معتبر و کافی بود این داده‌ها از بانک اطلاعات، سازمان‌های جهانی انتخاب و جمع آوری شد بدین صورت که از بین ۱۶۵ کشور عضو سازمان شفافیت بین‌المللی ابتدا ۴۵ کشوری که داده‌های کامل تری داشتند و طیف مختلفی از کشورهای توسعه نیافته تا توسعه یافته را شامل می‌شد با نظر اساتید متخصص انتخاب شدند که ایران هم در بین کشورهای منتخب دیده شده است. داده‌های جهانی تحقیق، با تکیه بر مطالعه نظری از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳ جمع آوری گردید و با استفاده از مدل تخمین برآورد، در کشورهای منتخب تجزیه و تحلیل شد. مشخص شد فساد در کشورها با ساختارهای کلان آنها مرتبط است و میزان فساد با سطوح مختلف توسعه، در کشورهای توسعه یافته، عقب‌نگه داشته شده و در حال توسعه، متغیر است

بدین معنا، هر کشوری که به سمت توسعه یافتگی جهش می‌کند از میزان فساد در آن کشور کاسته می‌شود.

واژه‌های کلیدی: فساد، توسعه، سازمان بین‌المللی شفافیت، شاخص ادراک فساد.

مقدمه و بیان مساله

اکنون، فساد معضلی اساسی برای همه کشورها شده است و مرز مکانی و زمانی مشخص و معینی برای آن، متصور نیست. هر کشوری که با فساد مدیریت شود، و برای مبارزه با آن اقدامی عملی صورت ندهد در واقع به گسترش دامنه فقر، نابرابری، تبعیض، هرج و مرج و مهمتر از همه بی‌عدالتی دامن زده است. البته داستان بسیاری از کشورهای جهان سوم این گونه است. از نظر بانک جهانی، فساد اقتصادی، یک پدیده ناشی از ضعف‌های ریشه دار اقتصادی، سیاسی و نهادی است و در نتیجه برای کنترل آن، ضروری است که ابتدا بر علل و فلسفه آن تاکید شود. بانک جهانی، فساد را به مثابه "بزرگترین مانع برای توسعه اجتماعی و اقتصادی" قلمداد می‌کند (بانک جهانی، ۲۰۱۳).

فساد، با زیر پا گذاشتن تساوی حقوق افراد در برابر قانون و تضعیف شالوده نهادی که رشد اقتصادی وابسته به آن است، مانع توسعه می‌شود. فساد یک مشکل جدی است که بر تمامی بخش‌های جامعه تاثیر گذار است (دیوید ان جی، ۲۰۰۶). سطح بالای فساد می‌تواند سیاست‌های عمومی را بی‌تاثیر نماید و سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های اقتصادی را بی‌تاثیر نماید، سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های اقتصادی را از موارد بارآور و سودمند به سوی منافع سرشار فعالیت‌های نادرست بکشاند و می‌تواند ایجاد سازمانهای خشنی چون مافیا را تغذیه کند (آمارتیا سن، ۱۳۸۱: ۴۱۶).

مسئله مبارزه فساد از زمانی آغاز شد که دولت‌ها در مقابل اعتراضات مردمی قرار گرفتند. تاریخ مبارزه با فساد بسیار طولانی است و در طول تاریخ همواره حکومت‌هایی بودند که چشم طمع به مال مردم خویش داشته‌اند و همواره به انحاء مختلف و به شکل و صورت‌های آشکار و پنهان خراج ستانی می‌کردند. با شروع فرایند دولت‌سازی و تحکیم پایه‌های قدرت در غرب، آسیب‌هایی همزاد این نوع دولت‌ها شد و فساد سازمان یافته و مافیها در برخی از

دولت‌های آمریکایی و اروپایی شکل گرفت و زنگ خطری را برای آنها به صدا درآورد که به تبع آن اراده اکثریتی از آنها را برای مبارزه با هر نوع فساد با تکیه بر قوانین محلی و بین‌المللی مصمم ساخت تا جایی که این موضوع فراگیر شد و منجر به شکل‌گیری سازمانی چون سازمان شفافیت بین‌المللی شد.^۱

در آمارهای منشر شده توسط این سازمان، طیفی از کشورها نمره مطلوب و قابل قبولی در بحث ادراک فساد دارند و طیف دیگر که عمدتاً از کشورهای جهان سوم هستند نمره قابل قبولی ندارند و شاخص ادراک فساد^۲ در آنها بسیار بالاست. کشور ما نیز به عنوان یک کشور در حال توسعه وضعیت مطلوبی در بین سایر کشورهای جهان ندارد. نظر سنجی از رهبران کشورهای در حال توسعه نشان داده است که ۶۰ درصد آنها فساد را اصلی‌ترین عامل مانع توسعه در کشورشان دانسته‌اند (فرج پور، ۱۳۸۲: ۳۰۵).

تحقیقات نشان می‌دهند که سطوح بالای فساد، نرخ رشد تولید ناخالص ملی (GDP) را که یک شاخص‌های توسعه اقتصادی به شمار می‌رود، به شدت کاهش می‌دهد. "پائولو مائور" در تحقیق خود پیرامون "تاثیر فساد بر رشد سرمایه‌گذاری و هزینه‌های دولت"، نشان می‌دهد که یک واحد کاهش در شاخص فساد (شاخصی که از یک تا ۱۰ درجه بندی می‌شود) با ۴ درصد افزایش امتیاز در نرخ رشد سرانه مرتبط است. مور نیز در تحقیق مشابهی به این نتیجه رسید که هر یک درصد افزایش در سطح فساد، رشد اقتصادی را حدود ۰/۷۲ درصد کاهش خواهد داد. این امر به معنای آزاد شدن منابع عظیمی است که می‌تواند در محیطی سالم‌تر در خدمت رشد و توسعه کشور قرار گیرد. (یزدانی زازرانی، ۱۳۸۸). از بعد اقتصادی، در بین دانشمندان و دولتمردان اتفاق نظر وجود دارد که فساد سرمایه‌گذاری را به مسیر غیر مولد و غیر کارکردی هدایت می‌کند، مانع رشد اقتصادی می‌شود و بیش از حد تصور به فقرا ضرر

۱ سازمان شفافیت بین‌المللی، سازمانی غیردولتی است که در سال ۱۹۹۳ تاسیس شد و دفتر اصلی آن در برلین آلمان قرار دارد و در حدود ۱۷۰ کشور نمایندگی دارد، هدف این سازمان، مبارزه با فساد و افزایش آگاهی درباره آن است. این سازمان هر ساله نمره‌ای را برای فساد اداری و اقتصادی منتشر می‌کند که طیفی بین ۰ (بسیار بد) تا ۱۰۰ (بسیار خوب) است. ایران با نمره ۲۷ از ۱۰۰ رتبه ۱۳۳ را در بین ۱۷۰ دارد (بانک جهانی، ۲۰۱۵).

۲ شاخصی است که از گویه‌های مختلف برای سنجش میزان فساد در کشورها از آن استفاده می‌شود و درک مردم از فساد موجود در کشور را نشان می‌دهد.

می‌زند. از سوی دیگر فساد مالی، سازمان دهی و اجرای سیاست‌های منسجم برای پاسخگویی به نیاز شهروندان و روش‌های کارآمد در استفاده از منابع کمیاب را برای دولت‌ها مشکل‌تر می‌سازد.

بررسی‌های موجود نشان می‌دهد که پدیده فساد بیش از همه در میان کشورهای فقیر و در حال توسعه رواج دارد و مانعی عمده بر سر راه توسعه این گونه کشورها به شمار می‌رود. ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه، در زمره کشورهای مستعد برای فساد است. همچنین به میزانی که توسعه فعالیت‌های اقتصادی در کشور انجام می‌گیرد، در صورتی که تمهیدات لازم برای مبارزه با فساد اندیشیده نشود زمینه‌های فساد تقویت خواهد شد (فاضلی، ۱۳۸۸).

در ایران، همواره میزانی از فساد اقتصادی وجود داشته و اراده مسئولان و دولتمردان نیز معمولاً برخورد با فساد بوده است. برای نمونه؛ صدور فرمان رهبری در تاریخ ۱۳۸۰/۱۰/۲ مبنی بر برخورد و مبارزه با فساد مالی و اقتصادی بیانگر همین مسئله است. از طرفی، وجود نهادهای متعدد نظارتی در دستگاه دولتی و حاکمیت، حاکی از اهمیت آنست اما صرف وجود دستگاه‌های نظارتی متعدد یا اظهار نگرانی مسئولان و یا افزودن بر تعداد نهادهای نظارتی هم در کاهش فساد، چندان موثر نیستند. به همین دلیل شناخت پارامترهای تاثیرگذار بر فساد با استفاده از داده‌های معتبر جهانی و مقایسه تطبیقی پارامترها، شیوه موثری برای روشن شدن ابعاد پیچیده این پدیده است، ابعادی که فراتر از عوامل فردی و شخصیتی است و آنرا باید در لایه‌های ساختار کلان اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آشکار ساخت.

در سند چشم‌انداز بیست ساله کشور نیز به مشکل فساد توجه شده و جامعه ایرانی در افق ۱۴۰۴ به عنوان جامعه‌ای برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تامین اجتماعی، فرصت‌های برابر، نهاد مستحکم خانواده به دور از فقر، فساد و تبعیض معرفی شده است.

تحقیقی که توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۶) در مورد سنجش وضعیت فساد صورت گرفته است وضعیت مطلوبی در میزان فساد مشاهده نمی‌شود. برای نمونه؛ ۳۱/۸٪ از مردم اذعان نموده‌اند که فساد اداری نسبت به گذشته بیشتر شده است و ۲۹ درصد آنها گفته‌اند هیچ فرقی نکرده است و تنها ۱۹/۱٪ گفته‌اند فساد کمتر شده است.

برخی نویسندگان بر این باورند که موضوع فساد همزمان با سیاست‌های تعدیل ساختاری و بحث خصوصی سازی در ایران آغاز شده است و مسئولان امر، علیرغم درک حساسیت موضوع، به دلیل پیروزی انقلاب اسلامی و ترس از اینکه افشای آمار و ارقام اختلاس و فساد اقتصادی، نظام را تضعیف می‌کند و یا خدشه به چهره اسلام در بیرون از مرزها می‌زند از علنی کردن آنها خودداری نموده اند اما پس از اندک زمانی با تاخیر ناچار شدند به صورت علنی وجود فساد در بخشی از بدنه جامعه را اظهار نمایند. غافل از اینکه پنهان کردن مسئله نه تنها به حذف فساد منجر نشد بلکه به گسترش بیشتر آن نیز دامن زد. چون این مسئله موضوعی محلی و منطقه‌ای نیست و همه کشورها به نوعی درگیر آن هستند باید فرصت را غنیمت شمرده و از تجربیات خوب کشورهای موفق در این زمینه سود جست. اینکه چرا شاخص ادراک فساد در کشورها با هم تفاوت دارند به میزان کنترل فساد و نیز شفافیت آنها در مسائل مختلف مربوط می‌شود و این مسئله را می‌توان در اذهان و ادراک مردم همان کشورها نسبت به میزان فساد در داده‌های سازمان بین المللی شفافیت مشاهده کرد. پارامترهایی که می‌تواند این تفاوت‌ها را بسنجد مختلف هستند. در این مقاله سعی شده از طریق سنجش و تحلیل برخی پارامترهای موثر مانند؛ مقررات، اندازه دولت، سیستم قضائی، آزادی تجارت، تفاوت فساد اقتصادی و شاخص ادراک فساد در کشورهای منتخب بحث و بررسی شود.

ادبیات و چارچوب نظری

به طور کلی، ریشه‌های فساد به تاریخ تمدن بشری بر می‌گردد. فساد مالی در اشکال مختلف خود از زمانی که بشر روابط اجتماعی و ساختاری را بنا نهاد تا به امروز وجود داشته است و فیلسوفان یونان قدیم، در نوشته خود به مواردی از فساد اشاره کرده‌اند (گونگ، ۱۹۹۴). در فراز باستانی و در نوشته‌های ۱۲۲ سال قبل از میلاد مسیح در چین مولفان هوئی نان تزو^۱ در مورد قواعد رایج رفتاری صاحبان قدرت می‌نویسد " اگر درجه بندی خط کش درست باشد، چوب مستقیم از کار بیرون می‌آید، این نه به آن دلیل است که کسی تلاش خاص داشته است، بلکه بدان علت است که ابزار فرماندهی چنین بوده است. به همین سان، اگر فرمانده

صمیمی و درست کردار باشد مسئولان امین به خدمتش درخواهند آمد و فرومایگان به محاق خواهد رفت. ولی اگر فرمانده درستکار نباشد شیطان صفتان راه خواهند یافت و مردم وفادار به گوشه عزلت خواهند خزید (گونگ، ۱۹۹۴: ۴۲۰).

فساد مالی پدیده جدیدی نیست. دو هزار سال پیش، کاوتیلیان^۱ نخست وزیر هند کتابی به نام آرتش استرا^۲ در باب فساد مالی نوشته است. دانت^۳ هفت قرن پیش، در آثار خود رشوه خواران را دردناک ترین و بدترین محل دوزخ جای داده که نشان دهنده نفرت و انزجار مردم قرون وسطی نسبت به فساد مالی است. ویلیام شکسپیر نیز فساد مالی را دستمایه اصلی برخی نمایشنامه‌های خود قرار داده است (رهبر و دیگران، ۱۳۸۱، ۹۷). تحلیگر سیاسی هندی، کائوتیلیا^۴، چهار قرن قبل از میلاد مسیح به دقت بیش از چهل راه متفاوت به فساد مالی کشیدن ماموران دولت را برشمرده و چگونگی عمل یک نظام، کنترل‌های موردی برخوردار از جریمه و تشویق را در جلوگیری از این فعالیت‌ها نشان داده است و حتی در چین باستان به دیوانسالاران پولی به عنوان "فوق العاده ضدفساد" می‌پرداختند تا آنان را پاک و قانونمند نگه دارند (آمارتیا سن، ۱۳۸۳: ۴۱۷).

افلاطون در کتاب قوانین می‌گوید که حس قوی وظیفه شناسی به جلوگیری از فساد کمک می‌کند. اما او هوشمندانه به این نکته نیز اشاره کرده است که این کار آسانی نیست. آنچه مطرح است فقط وظیفه شناسی نیست، بلکه نحوه برخورد با قوانین و احترام به آن است که تاثیری مستقیم بر فساد دارد (آمارتیا سن، ۱۳۸۳: ۴۱۸).

موضوع فساد از سوی مکاتب و نحله‌های فکری گوناگون مورد بحث و کنکاش واقع شده است. که در این میان جامعه شناسانی مانند؛ دورکیم، مرتون پیشگام هستند. به باور دورکیم و جرم شناسانی که نظریه او را توسعه داده اند، در یک محیط هنجار گسیخته باید انتظار درجات نسبتاً بالایی از جرم را داشت. کشورهایی که مشهور به داشتن سطح بالایی از فساد هستند، چنان که می‌توان از روی شاخص شفافیت فساد آن‌ها را مشخص کرد، ممکن است در حال تجربه

1 Coutillian

2 Strera

3 Dante

4 Cautilya

فرایند تغییرات سریع و بنیادین باشند (هاشم زاده و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۷۱). به همین ترتیب، هر تغییر ناگهانی در سیاست یا اقتصاد- مانند تغییر به سمت بازارهای آزاد و نظام‌های دموکراتیک - ممکن است منجر به افزایش فساد و ناپایداری شود. شاید نتوان فساد را عامل بی‌نظمی تلقی کرد، اما مطمئناً بازتاب‌دهنده بی‌نظمی هست (بارمی، ۱۹۹۷). مرتون معتقد است که تمام اعضای جامعه در ارزش‌های مشترک سهیمند اما از آنجایی که اعضای جامعه از لحاظ ساختارهای اجتماعی در موقعیت‌های مختلفی قرار می‌گیرند، برای درک ارزش‌های مشترک از فرصتهای مساوی برخوردار نیستند، چنین وضعی ممکن است موجب انحراف شود. ایشان معتقد است که در هر جامعه‌ای ارزشهای مطلوبی وجود دارد و وسایلی برای دستیابی به آنها نیز در نظر گرفته شده است (گیدنز، ۱۳۸۴: ۱۴۱).

فساد، در سطح خرد و در قالب نظریه عقلانیت نیز مطرح شده است که معطوف به ویژگی‌های رفتاری و هنجاری کارگزاران حکومتی و غیر حکومتی مرتبط با آنهاست در این رویکرد فساد به‌عنوان نتیجه محاسبات عقلانی هزینه‌ها و سودهای کارگزاران حکومتی تلقی می‌شود. در این مدل افراد تصمیم‌گیر موجوداتی عقلانی هستند که می‌کوشند منافع خود را در جهانی از منابع کمیاب تحقق بخشند (هیوود، ۱۳۸۱).

"رز-اکرمین" کلیدی‌ترین صاحب نظری است که این نظریه علی‌را در سبب‌شناسی فساد بکار گرفته است. به نظر او، ماموران یا صاحب‌منصبان امور عمومی یا عام‌المنفعه زمانی مرتکب رفتارهای مفسدانه می‌شوند که طبق محاسبات آنان، مزایای بالقوه فساد از هزینه‌ها و مجازات‌های بالقوه آن بیش‌تر باشد. از این نظر، عمل فساد آمیز محصول ارزیابی آگاهانه و عمدی صاحب‌منصب از هزینه‌ها و فواید منتسب به آن عمل است. (عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۵: ۶۶).

دوگراف، واختر و هاندرام بیان می‌کنند که از دیدگاه ساخت‌گرایانه، هر گونه تفسیری از فساد و علل آن قابل‌اعتراض است. در این رویکرد، مطالعات تاریخی و نسب‌شناسی هم‌گنجانده شده که نشان می‌دهند چگونه گفتمان رهیافت اول مربوط به نظریه کارکردگرایی ساختاری است که بیش‌تر در پی تحلیل نقش ساختارهای کلان جامعه و کیفیت کارکردهای آنها در بروز فساد است. در این رهیافت، فساد افزایش‌یابنده معلول عقب‌ماندگی و توسعه

نیافتگی نظام‌های سیاسی و اقتصادی است که بستر مناسبی را برای بهره‌برداری یا تخصیص لجام‌گسیخته منابع عمومی بنا بر ملاحظات مشخص یا اهداف ویژه عمومی فراهم می‌کند. بنا بر دیدگاه ریگز^۱، جوامع از ساختارهایی تشکیل شده‌اند که دارای کارکرد هستند. جوامع "درهم آمیخته" ساختارهای بسیار کمی دارند که هر یک از آنها کارکردهای بسیاری را ایفا می‌کند؛ اما جوامع تقسیم شده در نقطه مقابل قرار دارند؛ یعنی دارای ساختارهای بسیاری هستند که هر یک دارای کارکردهای معدودی دارند. فساد در مرحله میانی توسعه - در جامعه منشوری - از اصطکاک میان منطق درهم آمیختگی و تقسیم شدگی حاصل می‌شود. سپس ریگز منطق عجیب چنین جوامع منشوری را شرح می‌دهد و نشان می‌دهد که چگونه فعالیت‌های درهم آمیخته اغلب پشت ظواهر تقسیم شده پنهان می‌شوند (خیالت دخراف و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۳۸).

هوچس^۲ رویکرد دیگری به فساد داشت که آن را بوم شناختی می‌نامید، رویکرد بوم شناختی فساد به فساد با درک محیطی که فساد را افزایش می‌دهد در ارتباط است (هوچس، ۱۹۸۲: ۷۲). در چارچوب او بسیاری از عوامل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شناسایی شده‌اند.

رویکرد این تحقیق، شناسایی عوامل کلان ساختاری در پیدایش و بروز فساد اقتصادی در کشورهای ممنتخب با تکیه بر رویکرد نظری هوچس و ریگز است. هدف این مقاله عبارت از؛ مطالعه تفاوت ساختاری کشورها با میزان ادارک فساد در بین آنها و پاسخگویی به سوالات زیر است.

نخست؛ چه تفاوت ساختاری در بین کشورهای جهان (سه دسته از کشورها)، در سطح سنجش ادارک فساد وجود دارد؟ دیگر اینکه روابط متغیرهای کلیدی مانند مقررات، سیستم حقوقی، اندازه دولت و بیکاری، تورم و آزادی تجارت در سطح سنجش ادارک فساد در کشورهای ممنتخب چگونه است؟ با توجه به هدف و سوال تحقیق، فرضیه‌های زیر قابل ذکر است.

1 Rigs

2 Hoetjes

بین آزادی اقتصادی و فساد اقتصادی رابطه وجود دارد.
بین قانونگرایی و میزان فساد در کشورهای منتخب رابطه وجود دارد.
بین اندازه دولت و فساد اقتصادی رابطه وجود دارد.
بین بیکاری، نابرابری و امید به زندگی و فساد اقتصادی رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق از نوع کتابخانه‌ای - اسنادی است، چرا که اطلاعات مربوط به بررسی جامعه‌شناختی فساد در بین سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۱۳ برای انتخابی از کشورها استخراج شده است و مدل نیز بر اساس این اطلاعات تدوین و جدیدترین اطلاعات نمونه، طی سالیان اخیر مورد استفاده قرار قرار گرفته است. در این تحقیق به منظور بازبینی ادبیات نظری مربوط موضوع، اطلاعات مربوطه از طریق متن خوانی، استفاده از فیش، آمارخوانی، استفاده جداول، اینترنت، اطلاعات آماری بانک جهانی و وب سایت سیگما گردآوری گردیده است.

یافته‌های تحقیق

متغیرهای تاثیرگذار زیادی در پیدایش فساد حضور و نقش دارند در این تحقیق سعی شد با توجه به اهمیت و تاثیرگذاری متغیرها به ترتیب اولویت‌ها نقش آنها در وقوع فساد در کشورهای منتخب نشان داده شود که ابتدا از محاسبه میانگین متغیرها آغاز شد. بدین صورت که نمرات هر کدام از شاخص‌های ذکر شده در تحقیق از تجمیع معرف‌های متعدد بدست آمده است که پس از توصیف آنها در جدول زیر، بحث تحلیل و تبیین آماری یافته نیز آمده است. برای شاخص‌های تحقیق نمراتی تعلق گرفته است که طیف نمرات حاصله از صفر تا ده محاسبه شده و نمره بالاتر نشانگر عاری بودن کشورهای منتخب تحقیق از فساد است و بالعکس نمره کمتر و نزدیک به صفر نشانه فساد بالا در کشورهای منتخب در این تحقیق است. الف) ابتدا به مقایسه میانگین متغیرها در سه دسته از کشورها می‌پردازیم.

جدول ۱- مقایسه میانگین‌ها در سه گروه از کشورها

کشورهای عقب مانده	کشورهای در حال توسعه	کشورهای توسعه یافته	میانگین متغیرها
۲.۵۵	۳.۲۸	۸.۳۲	رتبه فساد
۵.۶۶	۶.۴۹	۷.۷۶	آزادی اقتصادی
۶.۴۶	۶.۹۹	۵.۳۳	اندازه دولت
۳.۸۵	۴.۹۸	۸.۰۱	سیستم قضایی
۶.۵	۶.۲۴	۷.۵۸	رعایت مقررات
۵.۷۸	۷.۵۴	۶.۵۷	بیکاری
۴.۶۱	۴.۲۷	۲.۲۲	GDP
۵۶.۵۲	۷۱.۹۴	۸۰.۷۰	امید به زندگی
۸.۶۱	۸.۲	۱.۹۸	تورم

آنچه از مقایسه جدول مذکور بدست آمده این است که رتبه فساد در بین سه دسته از کشورها متفاوت است. گروه اول؛ کشورهای توسعه یافته با میانگین رتبه فساد با مجموع نمره ۸.۰۱، از ۱۰ کمترین فساد را در بین کشورهای منتخب دارا هستند.

گروه دوم؛ کشورهای در حال توسعه هستند که با اختلاف فاحشی از کشورهای توسعه یافته رتبه بعدی را با مجموع نمره ۳.۲۸ بدست آورده اند.

گروه سوم؛ کشورهای عقب نگه داشته هستند که در مرتبه پایین تری نسبت به گروه دوم قرار گرفته اند و در مجموع با نمره ۲.۵۵ جزو کشورهای فاسد در بین کشورهای منتخب تحقیق هستند.

بقیه متغیرهای تاثیرگذار در رتبه فساد کشورها با میانگین‌های محاسبه شده مشخص شده است؛ کشورهایی که آزادی اقتصادی بیشتری دارند، اندازه دولت آنها متناسب است، دارای سیستم قضایی کارآمدی هستند و قانون و مقررات حاکم است و دارای تورم کمتری هستند در مقایسه با کشورهایی که در این شاخص‌ها ضعیف هستند با فساد کمتری مواجه هستند.

ب) به منظور بررسی و تحلیل جامعه شناختی فساد اقتصادی از روش داده‌های پنلی با اثرات ثابت استفاده شده است که نتایج آن در جدول زیر نمایش داده شده است. داده‌ها با استفاده از نرم افزار EViews پردازش شده است.

جدول ۲- برآورد برای همه کشورهای منتخب

Prob.	t-Statistic	Std. Error	Coefficient	Variable
0.0001	-3.936557	0.596242	-2.347143	C
0.0047	2.837658	0.163178	0.463043	لگاریتم آزادی اقتصادی
0.0000	-5.929815	0.055884	-0.331380	لگاریتم اندازه دولت
0.0000	9.909968	0.060572	0.600270	لگاریتم استقلال قضایی
0.0743	1.788226	0.107386	0.192031	لگاریتم قانون مداری
0.0935	-1.679911	0.017057	-0.028654	لگاریتم بیکاری
0.0028	3.002796	0.152139	0.456842	لگاریتم امید به زندگی
0.0000	5.840645	0.017411	0.101689	لگاریتم ضریب جی نی
1.419126	Mean dependent var		0.836220	R-squared
0.575844	S.D. dependent var		0.834202	Adjusted R-squared
-0.049152	Akaike info criterion		0.234474	S.E. of regression
0.011350	Schwarz criterion		31.22756	Sum squared resid
-0.025557	Hannan-Quinn criter.		22.15571	Log likelihood
0.267687	Durbin-Watson stat		414.2952	F-statistic
			0.000000	Prob(F-statistic)

منبع: نتایج حاصل از تخمین

در معادله برازش شده که تمامی کشورهای منتخب در الگو را لحاظ کرده است، تقریباً تمامی متغیرهای توضیحی حاضر با اطمینان ۹۰٪ با معنا هستند. با توجه به اینکه متغیر وابسته رتبه فساد، به این صورت است که هر چقدر بالاتر باشد وضعیت کشور از لحاظ فساد بهتر است، به تفسیر ضرایب پرداخته می‌شود. همچنین ضرایب برآورد شده در این الگو کشتش‌ها را نشان می‌دهند. آزادی اقتصادی در کشورهای منتخب منجر به بهبود وضعیت فساد می‌شود. اندازه دولت مطابق نظریات اقتصادی فساد اقتصادی را تشدید می‌کند. همچنین هرچه قدر سیستم قضایی از لحاظ کیفیت در وضعیت بهتری باشد، با کاهش فساد در آن کشورها توامان خواهد

شد. قانون و مقررات هر چه قدر در وضعیت بهتری باشند، فساد کمتری را شاهد خواهیم بود. بیکاری منجر به بالا رفتن فساد شده و وضعیت اقتصاد را بدتر می‌کند. امید به زندگی نیز فساد را کاهش داده و وضعیت اقتصاد را سالم‌تر می‌کند. در نهایت ضریب جینی، به تشدید فساد در کشورهای منتخب می‌شود که به این معناست که نابرابری در آمد سبب افزایش فساد می‌شود. آماره‌های خوبی برازش مدل از قبیل R^2 یا ضریب تعیین نیز در هر دو مدل برازش شده بیانگر مناسب بودن قدرت توضیح دهنده مدل‌ها است، همچنین با توجه به آماره F بالا و مقدار Prob آن کل رگرسیون برازش شده معنی‌دار است.

جدول ۳- برآورد برای منتخبی از کشورهای در حال توسعه

Prob.	t-Statistic	Std. Error	Coefficient	Variable
0.0206	-2.333739	1.374152	-3.206914	C
0.0000	5.492835	0.222059	1.219734	لگاریتم آزادی اقتصادی
0.0000	-4.810791	0.138984	-0.668623	لگاریتم اندازه دولت
0.0347	2.126437	0.078601	0.167140	لگاریتم استقلال قضایی
0.1552	-1.426896	0.128217	-0.182953	لگاریتم قانون مداری
0.0004	-3.589089	0.020884	-0.074955	لگاریتم بیکاری
0.0117	2.545670	0.325735	0.829215	لگاریتم امید به زندگی
0.4203	0.807718	0.026846	0.021684	لگاریتم ضریب جی نی
1.156053	Mean dependent var		0.613291	R-squared
0.257631	S.D. dependent var		0.599192	Adjusted R-squared
-0.749676	Akaike info criterion		0.163104	S.E. of regression
-0.617743	Schwarz criterion		5.107778	Sum squared resid
-0.696285	Hannan-Quinn criter.		82.96757	Log likelihood
0.383923	Durbin-Watson stat		43.49961	F-statistic
			0.000000	Prob(F-statistic)

منبع: نتایج حاصل از تخمین

در معادله برازش شده برای منتخبی از کشورهای در حال توسعه، که ضرایب برای متغیرهای لگاریتمی کشش را نشان می‌دهند، کشش‌ها بدین صورت برآورد شده‌اند. آزادی اقتصادی منجر به بهبود فساد می‌شود و وضعیت اقتصاد را از نظر فساد اقتصادی سر و سامان می‌بخشد. اندازه دولت در این کشورها، با توجه به اینکه معمولاً حجم وسیعی از سرمایه-

گذاری‌ها با دولت است، منجر به فساد بیشتر و بیشتر می‌شود. سیستم قضایی در راستای بهبود فساد اقتصادی و بهتر شدن وضعیت عمل می‌کند. قانون و قوانین در این اقتصادها تاثیر چندانی در کنترل فساد نداشته و معمولا پیچیدگی و عدم شفافیت آنها کار را در جهت مقابله با فساد سخت تر می‌کند. بیکاری منجر به بدتر شدن وضعیت فساد در کشورهای در حال توسعه می‌شود. امید به زندگی بالاتر منجر به اقتصاد سالم تر و کاهش فساد اقتصادی می‌شود. همچنین در این دسته از کشورها نابرابری درآمد نقش مهمی در توضیح فساد اقتصادی دارد.

آماره‌های خوبی برازش مدل از قبیل R^2 یا ضریب تعیین نیز در هر دو مدل برازش شده بیانگر مناسب بودن قدرت توضیح دهندگی مدل‌ها است، همچنین با توجه به آماره F بالا و مقدار Prob آن کل رگرسیون برازش شده معنی دار است.

جدول ۴- برآورد برای منتخبی از کشورهای توسعه یافته

0.0007	3.448890	2.146701	7.403735	C
0.0259	-2.244136	0.460796	-1.034090	لگاریتم آزادی اقتصادی
0.8385	-0.204109	0.067793	-0.013837	لگاریتم اندازه دولت
0.0000	4.231084	0.142302	0.602093	لگاریتم استقلال قضایی
0.0021	3.115461	0.112615	0.350848	لگاریتم قانون مداری
0.0000	-4.725068	0.021023	-0.099336	لگاریتم بیکاری
0.0100	-2.601392	0.442432	-1.150938	لگاریتم امید به زندگی
0.4090	0.827484	0.035461	0.029344	لگاریتم ضریب جی نی
2.110202	Mean dependent var		0.411109	R-squared
0.135854	S.D. dependent var		0.390394	Adjusted R-squared
-1.611538	Akaike info criterion		0.106071	S.E. of regression
-1.482738	Schwarz criterion		2.238954	Sum squared resid
-1.559453	Hannan-Quinn criter.		174.7942	Log likelihood
0.788241	Durbin-Watson stat		19.84617	F-statistic
			0.000000	Prob(F-statistic)

منبع: نتایج حاصل از تخمین

در معادله برازش شده برای کشورهای توسعه یافته، با توجه به لگاریتمی بودن متغیرها ضرایب کشش را نشان می‌دهند. در کشورهای در حال توسعه بر عکس کشورهای در حال

توسعه آزادی اقتصادی منجر به وخیم تر شدن فساد اقتصادی می شود. اندازه دولت عملاً هیچ نقشی در توضیح فساد در کشورهای توسعه یافته ندارد. با توجه به وضعیت نهادهای مناسب در کشورهای توسعه یافته هر دو سیستم قضایی و همچنین شفافیت قوانین، منجر به جلوگیری از فساد می شوند. به عبارتی قوانین و سیستم قضایی دارای تاثیر مثبت و معنی دار بر رتبه فساد که به معنای بهبود وضعیت اقتصاد و عاری شدن از فساد اقتصادی است، می شود. بیکاری منجر به وخیم تر شدن فساد در این کشورها می شود. امید به زندگی نیز دارای تاثیر منفی بر رتبه فساد است. در نهایت توزیع درآمد با شاخص ضریب جینی، تاثیر معنی داری بر فساد دارد.

آماره‌های خوبی برازش مدل از قبیل R^2 یا ضریب تعیین نیز در هر دو مدل برازش شده بیانگر مناسب بودن قدرت توضیح دهندگی مدل‌ها است، همچنین با توجه به آماره F بالا و مقدار Prob آن کل رگرسیون برازش شده معنی دار است.

جدول ۵- برآورد برای منتخبی از کشورهای کمتر توسعه یافته

0.0538	-1.942934	0.856577	-1.664273	C
0.6180	-0.499712	0.236359	-0.118111	لگاریتم آزادی اقتصادی
0.0005	3.562200	0.095483	0.340130	لگاریتم اندازه دولت
0.0000	6.343477	0.091511	0.580499	لگاریتم استقلال قضایی
0.2452	1.166348	0.177465	0.206986	لگاریتم قانون مداری
0.3884	-0.864948	0.029160	-0.025222	لگاریتم بیکاری
0.1997	1.287721	0.201678	0.259705	لگاریتم امید به زندگی
0.0030	-3.012246	0.036868	-0.111055	لگاریتم ضریب جی نی
0.883989	Mean dependent var	0.389417	R-squared	
0.273415	S.D. dependent var	0.362870	Adjusted R-squared	
-0.160254	Akaike info criterion	0.218241	S.E. of regression	
-0.012093	Schwarz criterion	7.668284	Sum squared resid	
-0.100128	Hannan-Quinn criter.	21.54149	Log likelihood	
0.538123	Durbin-Watson stat	14.66892	F-statistic	
		0.000000	Prob(F-statistic)	

منبع: نتایج حاصل از تخمین

در معادله برآزش شده برای کشورهای کمتر توسعه یافته، با توجه به اینکه ضرایب نشان-دهنده‌ی کشش‌ها هستند، روابط به صورت زیر تعریف می‌شوند. آزادی اقتصادی منجر به بدتر شدن وضعیت فساد می‌شود. معمولاً در این کشورها فقط معدودی از گروه‌های خاص از آزادی اقتصادی می‌توانند بهره ببرند. اندازه دولت منجر به فساد بیشتر می‌شود و رانت جویی وضعیت را بدتر می‌کند. سیستم قضایی منجر به کاهش فساد و بهبود وضعیت می‌شود. همچنین با توجه به عدم شفافیت و نهادهای مناسب، قوانین نقشی در کاهش یا افزایش فساد ندارند. همچنین بیکاری و امید به زندگی در کشورهای کمتر توسعه یافته نقشی در توضیح فساد ندارند. نابرابری درآمد با شاخص ضریب جینی منجر به بهبود فساد می‌شود. به عبارتی ضریب جینی بالاتر که به معنی نابرابری بالاتر است، منجر به افزایش فساد می‌شود. آماره‌های خوبی برآزش مدل از قبیل R^2 یا ضریب تعیین نیز در هر دو مدل برآزش شده بیانگر مناسب بودن قدرت توضیح دهنده‌ی مدل‌ها است، همچنین با توجه به آماره F بالا و مقدار Prob آن کل رگرسیون برآزش شده معنی‌دار است.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه در نمونه منتخبی از کشورهای در حال توسعه، توسعه یافته و کمتر توسعه یافته چندین رگرسیون برآورد شد، ابتدا برای کل کشورها برآزش صورت گرفت و سپس برای کشورهای در حال توسعه، توسعه یافته و کمتر توسعه یافته ضرایب برآورد شد. همچنین با توجه به اینکه متغیرها به صورت لگاریتمی لحاظ شده بودند، ضرایب بیانگر کشش بود. برای هر برآزش کشش‌ها تفسیر شد و در نهایت معنی داری کل رگرسیون با توجه به آماره F گزارش شد.

آنچه یافته این تحقیق نشان می‌دهد شاخص ادراک فساد و بالطبع فساد اقتصادی در سه دسته از کشورهای منتخب متفاوت است. درست است که بافت کشورهای مختلف به لحاظ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی متفاوت است و حتی دو کشوری که از هر لحاظ در نمرات ادراک فساد مشابه هم باشند باز در عمل تفاوت‌های مهمی در بین آنها مشهود است. اما در مجموع این سه دسته کشور در کل، ویژگی‌هایی را با هم دارند که رتبه فساد اقتصادی آنها

را از هم متمایز می‌کند که در این میان فاصله نمرات کشورهای توسعه یافته با کشورهای در حال توسعه و عقب مانده بسیار بیشتر از تفاوت کشورهای در حال توسعه با کشورهای عقب مانده است. بدین معنی که کشورهای در حال توسعه قرابت بیشتری در رتبه فساد اقتصادی با کشورهای عقب مانده دارند و در ویژگی‌های ساختاری خیلی به هم نزدیک هستند و از این جهت شکافی در بین کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه دیده می‌شود.

عمده ترین مولفه‌های تاثیر گذار بر فساد اقتصادی در تحقیق حاضر، رعایت مقررات، کارائی سیستم قضائی، اندازه متناسب دولت، آزادی اقتصادی و نابرابری است. بدان معنا که وضعیت کشورهای توسعه یافته در این حوزه‌ها مطلوب بوده و منشا بسیاری از فسادهای موجود در کشورهای در حال توسعه و عقب مانده شده از فقدان و یا ضعف عملکرد نهادهای متولی مبارزه با فساد است. با توجه به داده‌ها می‌توان گفت فساد اقتصادی از عدم رعایت مقررت، قانون گریزی، ناکار آمدی سیستم قضایی و نیز وجود شکاف و نابرابری‌های اجتماعی شکل می‌گیرد. نکته دیگری که می‌بایست مهم تلقی شود این است که تصمیم گیری‌های فرد محور و شخصی در کشورهای در حال توسعه و عقب مانده جای قانون را گرفته اند و این در حالی است که در کشورهای کمتر فاسد و کشورهای توسعه یافته حکمرانی با قانون است و نقش افراد در برابر قانون، در مقایسه با کشورهای فاسد بسیار کم‌رنگ است.

همچنین تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که فساد با ساختار کشورها در ارتباط است و انطباق نسبی با توسعه یافتگی و توسعه نیافتگی دارد به گونه‌ای که هر چه از کشورهای توسعه یافته فاصله می‌گیریم میزان فساد رو به افزایش است و بر عکس آن نیز صادق است. لذا فساد و توسعه دو روی یک سکه به حساب می‌آیند که هر چند روابط علی بین آنها برقرار نیست اما توسعه یافتگی بخش عظیمی از فساد را در جامعه خنثی می‌کند همانگونه که وجود فساد تاثیر منفی خود را بر توسعه جوامع از جمله کشور ایران تاکنون بر جا گذاشته است.

(۱) این مقاله مستخرج از پایان نامه دکتری با عنوان "تحلیل جامعه شناختی فساد اقتصادی" به راهنمایی آقای دکتر میثم موسایی است.

منابع

- ۱- فاضلی، محمد (۱۳۸۸)، مقدمه‌ای بر سنجش فساد، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۲- فرج پور، مجید (۱۳۸۲)، فقر، فساد، تبعیض؛ موانع توسعه در ایران، موسسه خدمات فرهنگی رسا، تهران.
- ۳- خیالت دخراف، پیتر واخنار، پتریک فون ماریک (۱۳۹۵)، چشم انداز نظری فساد، ترجمه‌هانیه هژیرالساداتی و دیگران، انتشارات آگاه، تهران.
- ۴- سن، آمارتیا کومار (۱۳۸۱)، توسعه به مثابه آزادی، ترجمه سید احمد موثقی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴)، جامعه شناسی، ترجمه حسن صبوری، نشر نی، تهران.
- ۶- هیود، پل (۱۳۸۱)، فساد سیاسی، ترجمه: محمد طاهری و میر قاسم بنی‌هاشمی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۷- رهبر، فرهاد، میرزاوند، فضل‌الله و زال پور، غلامرضا (۱۳۸۱) بازشناسی عارضه فسادمالی، ماهیت، گونه‌ها، پیامدها و آموزه‌های تجربی، جهاد دانشگاهی دانشکده اقتصاد تهران، تهران، مؤسسه نشر جهاد.
- ۸- حسینی‌هاشم زاده، داود و حسن محدثی (۱۳۸۶)، "پژوهش: سنجش ادراک و نگرش به فساد در میان مدیران و کارکنان وزارت نفت"، موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی.
- ۹- یزدانی زازرانی، محمد رضا (۱۳۸۸)، «تاثیر فساد بر توسعه اقتصادی»، مجموعه مقالات و تحقیقات نسل فردا.
- ۱۰- ربیعی، علی (۱۳۸۳)، «زنده باد فساد»، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- ۱۱- شاه‌آبادی، ابوالفضل و حامد صادقی (۱۳۸۹)، تبیین اثر کیفیت نهادی بر فساد اقتصادی: رهیافت لیزرل، فصلنامه علمی - پژوهشی مدل‌سازی اقتصاد، مقاله ۲، دوره ۴، شماره ۱۲، زمستان ۱۳۸۹، صفحه ۱۹-۳۸.

- 12- Beare, M. E. (1997), "Corruption and Organized Crime: Lessons from History", *Crime, Law and Social Change* 28, 155-72.
- 13- Gong, T., (1994) *The politics of corruption in contemporary, China – An analysis of policy outcomes*, Praeger-Westport, Connecticut, London.
- 14- Hoetjes, Bernarduse, J. S. (1982) *Corruptie bij de overheid. Een bestuurlijk en politiek problem, sociaalwetenschappelijk beschouwd*. Gravenhage: VUGA.
- 15- Rose-Ackerman S (1999) *Corruption and government: causes, consequences, and reform*, Cambridge University Press, Cambridge.
- 16- WWW.Wordbank.org
- 17- www.transparency.org.
- 18- www.fraserinstitute.org.